O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA AMALIY SAN’AT TERMINLARINING SO‘Z YASALISH XUSUSIYATLARI

Islomova Farangiz Shuhrat qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
ingliz tili fani o‘qituvchisi.
islamovafarangiz1994@gmail.com
tel.: +998972290430.
https://doi.org/10.5281/zenodo.23121316

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi amaliy san’at terminlarining so‘z yasalish xususiyatlari qiyosiy jihatdan tadqiq etiladi. Amaliy san’at terminlarining affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, qisqartirish, o‘zlashma va semantik usullar orqali shakllanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, ikki tildagi termin yasash modellari, ularning strukturaviy farqlari hamda milliy-madaniy xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari amaliy san’at terminologiyasining shakllanishida tilning morfologik tuzilishi va milliy madaniyat muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: amaliy san’at, termin, terminologiya, so‘z yasalishi, affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, o‘zlashma, hunarmandchilik, qiyosiy tahlil.

Annotation: This article comparatively examines the word-formation features of applied art terms in Uzbek and English. The study analyzes the formation of applied art terms through affixation, compounding, conversion, abbreviation, borrowing, and semantic processes. It also identifies the structural differences and national-cultural characteristics of term formation in the two languages. The findings demonstrate that the morphological structure of a language and national culture are important factors in the development of applied art terminology.

Keywords: applied art, term, terminology, word formation, affixation, compounding, conversion, borrowing, handicraft, comparative analysis.

Аннотация: В статье проводится сопоставительный анализ словообразовательных особенностей терминов прикладного искусства в узбекском и английском языках. Рассматриваются способы образования терминов посредством аффиксации, словосложения, конверсии, сокращения, заимствования и семантического развития. Особое внимание уделяется структурным различиям терминологических моделей и их национально-культурной специфике. Результаты исследования показывают, что морфологическая структура языка и национальная культура являются важными факторами формирования терминологии прикладного искусства.

Ключевые слова: прикладное искусство, термин, терминология, словообразование, аффиксация, словосложение, конверсия, заимствование, ремесло, сопоставительный анализ.

Amaliy san’at insoniyatning moddiy va ma’naviy madaniyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan sohalardan biridir. Ushbu sohada yaratiladigan buyumlar, ularni tayyorlash jarayonlari, ishlatiladigan material va vositalar, bezak hamda naqshlar muayyan terminlar orqali nomlanadi. Shu sababli amaliy san’at terminologiyasi xalqning tarixiy tajribasi, kasbiy faoliyati va milliy madaniyatini o‘zida aks

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ettiruvchi o‘ziga xos leksik qatlam sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilida kashtachilik, zardo‘zlik, kulolchilik, gilamchilik, naqqoshlik, yog‘och o‘ymakorligi, misgarlik kabi sohalarga oid ko‘plab terminlar shakllangan. Ingliz tilida esa embroidery, goldwork, pottery, carpet-making, woodcarving, metalwork, needlework kabi birliklar shu sohaga tegishli tushunchalarni ifodalaydi.

Terminlarning shakllanishini o‘rganishda ularning faqat ma’nosiga emas, balki qanday yasalganiga ham e’tibor qaratish muhimdir. Termin muayyan maxsus tushunchani ifodalovchi birlik sifatida boshqa umumiste’mol so‘zlardan farqlanadi. M. T. Cabré terminologik birliklarni maxsus bilim sohalaridagi tushunchalarni ifodalash va ular o‘rtasidagi kommunikatsiyani ta’minlash vositasi sifatida izohlaydi. J. C. Sager esa terminologik tizimni tushuncha va uni ifodalovchi til birliklari o‘rtasidagi munosabatlar asosida o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi. Shu nuqtayi nazardan, amaliy san’at terminlarining so‘z yasalish xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish o‘zbek va ingliz tillarining nominativ imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

O‘zbek tilida amaliy san’at terminlarini hosil qilishda affiksatsiya muhim o‘rin egallaydi. O‘zbek tilining agglutinativ xususiyati so‘z yasovchi qo‘shimchalar yordamida yangi leksik birliklar hosil qilish imkoniyatini kengaytiradi. Ayniqsa, -lik, -chilik, -chi kabi affikslar kasb, faoliyat va muayyan soha nomlarini ifodalashda faol qo‘llanadi. Masalan, kulol – kulolchilik, kashtachi – kashtachilik, gilamchi – gilamchilik, zargar – zargarlik, misgar – misgarlik kabi birliklarda so‘z yasovchi vositalar orqali shaxs nomidan faoliyat yoki kasb-hunar nomi hosil qilinadi. Bu jarayonda yangi so‘z bilan birga yangi terminologik tushuncha ham shakllanadi.

O‘zbek tilidagi amaliy san’at terminlarining bir qismi ikki yoki undan ortiq komponentning birikishi asosida yuzaga keladi. Masalan, yog‘och o‘ymakorligi, mis o‘ymakorligi, xalq amaliy san’ati, milliy kashtachilik, zardo‘zlik san’ati kabi terminlar bir nechta leksik birlikdan tashkil topgan bo‘lsa-da, ma’lum bir soha tushunchasini yaxlit holda ifodalaydi. Bunday terminlarda birinchi komponent ko‘pincha material yoki umumiy sohaga oid tushunchani, keyingi komponent esa faoliyat yoki jarayonni bildiradi. Masalan, yog‘och o‘ymakorligi terminida yog‘och materialni, o‘ymakorlik esa unga badiiy ishlov berish faoliyatini anglatadi.

Ingliz tilida esa amaliy san’at terminlarini shakllantirishda kompozitsiya, ya’ni ikki yoki undan ortiq mustaqil birlikning qo‘shilishi alohida mahsuldorlikka ega. Woodcarving, goldwork, metalwork, needlework, lacework, stonework kabi terminlar bunga misol bo‘la oladi. Ushbu birliklarda birinchi komponent material yoki vositani, ikkinchi komponent esa faoliyat yoki ish jarayonini ifodalaydi. Masalan, woodcarving termini wood “yog‘och” va carving “o‘yish” komponentlaridan tashkil topgan. Goldwork esa gold “oltin” va work “ishlov berish, ish” qismlarining birikishidan hosil bo‘lgan.

O‘zbek va ingliz tillaridagi mazkur terminlarni qiyoslash ikki tilning so‘z yasash imkoniyatlari o‘rtasidagi farqni yaqqol ko‘rsatadi. Ingliz tilida ma’lum tushuncha ko‘pincha bitta qo‘shma so‘z bilan ifodalansa, o‘zbek tilida shu tushuncha birikmali termin yoki affiks yordamida hosil qilinishi mumkin. Masalan, woodcarving – yog‘och o‘ymakorligi, goldwork – oltin bilan ishlash, metalwork – metallga ishlov berish, carpet-making – gilamchilik kabi juftliklar mazkur farqni ko‘rsatadi.

Affiksatsiya har ikki tilda mavjud bo‘lsa-da, uning qo‘llanish xususiyati bir-biridan farq qiladi. Ingliz tilida -er, -ist, -ship, -al, -ive kabi affikslar yordamida amaliy san’at bilan bog‘liq shaxs, kasb yoki belgi nomlari hosil qilinadi. Masalan, embroiderer “kashtachi”, potter “kulol”, craftsmanship “hunarmandchilik mahorati”, ornamental “bezakka oid” kabi birliklar affiksal usulda shakllangan. O‘zbek tilida esa -chi, -lik, -chilik kabi affikslar ayniqsa faol bo‘lib, ular kasb va faoliyat nomlarini hosil qilishda keng qo‘llanadi.

Amaliy san’at terminologiyasida semantik usul ham muhim ahamiyatga ega. Bunda mavjud umumxalq tilidagi so‘z maxsus soha doirasida yangi yoki toraygan ma’noni ifodalab, terminologik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

birlikka aylanadi. O‘zbek tilidagi naqsh, qolip, gul, ip, o‘ymoq, bo‘yamoq kabi birliklar umumiy tilda ham qo‘llanadi, biroq amaliy san’at kontekstida ular muayyan texnologik yoki badiiy tushunchalarni ifodalashi mumkin. Ingliz tilidagi pattern, loom, craft, work kabi birliklarda ham umumiy va maxsus ma’no o‘rtasidagi munosabatni kuzatish mumkin.

Amaliy san’at terminologiyasining shakllanishida o‘zlashmalar ham muhim manbalardan biri hisoblanadi. Tarixiy-madaniy aloqalar natijasida o‘zbek tiliga turli tillardan kirib kelgan naqsh, atlas, adras, keramika, zardo‘z kabi birliklar bugungi terminologik tizim tarkibida faol qo‘llanadi. Ingliz tilidagi ceramic, mosaic, brocade, embroidery kabi birliklarning shakllanishida ham boshqa tillar bilan tarixiy aloqalar muhim rol o‘ynagan. O‘zlashma terminlar vaqt o‘tishi bilan qabul qiluvchi tilning fonetik, grafik va grammatik xususiyatlariga moslashib, uning terminologik tizimining bir qismiga aylanadi.

Amaliy san’at terminlarini so‘z yasalishi jihatidan tahlil qilishda ularning milliy-madaniy xususiyatlarini ham hisobga olish lozim. Chunki ushbu soha terminlari ko‘pincha muayyan xalqning an’anaviy madaniyati bilan bevosita bog‘langan bo‘ladi. Masalan, o‘zbek tilidagi suzani, do‘ppi, atlas, adras, zardo‘zlik kabi birliklar nafaqat muayyan buyum yoki faoliyatni, balki o‘zbek xalqining tarixiy va madaniy tajribasini ham ifodalaydi. Ingliz tilida bunday birliklarning ayrimlari to‘liq ekvivalentga ega bo‘lmagani sababli suzani embroidery, Uzbek traditional skullcap, traditional Uzbek ikat fabric, gold embroidery kabi tavsifiy yoki kombinatsiyalangan shakllarda beriladi.

Shu jihatdan amaliy san’at terminlarining so‘z yasalishini qiyosiy o‘rganish tarjima jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Termin tarkibidagi har bir komponent uning umumiy ma’nosini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, woodcarving so‘zining o‘zbek tilidagi muqobili bitta so‘z bilan emas, yog‘och o‘ymakorligi shaklidagi terminologik birikma bilan ifodalanadi. Aksincha, o‘zbek tilidagi kulolchilik terminini ingliz tilida ayrim kontekstlarda pottery kabi ixcham birlik bilan berish mumkin. Demak, ikki tildagi terminlarning formal tuzilishi har doim ham ularning tarjimada bir xil strukturada ifodalanishiga imkon bermaydi.

O‘zbek va ingliz tillaridagi amaliy san’at terminlarini qiyosiy tahlil qilish natijasida ularning shakllanishida umumiy va farqli jihatlar mavjudligi aniqlandi. Har ikki tilda affiksatsiya, kompozitsiya, semantik rivojlanish va o‘zlashma kabi usullar termin yaratishda ishtirok etadi. Biroq o‘zbek tilida suffiksal so‘z yasalishi va terminologik birikmalar faolroq namoyon bo‘lsa, ingliz tilida qo‘shma so‘zlarning, xususan, material + faoliyat modelining mahsuldorligi yuqori ekanligi ko‘zga tashlanadi. O‘zbek tilidagi kulolchilik, kashtachilik, zargarlik, gilamchilik kabi birliklar affiksal model asosida, ingliz tilidagi woodcarving, goldwork, metalwork, needlework kabi birliklar esa asosan kompozitsiya asosida shakllangan.

Shunday qilib, o‘zbek va ingliz tillaridagi amaliy san’at terminlarining so‘z yasalish xususiyatlari tilning morfologik tuzilishi, nominatsiya imkoniyatlari va milliy-madaniy omillar bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbek tilida affiksal vositalar va birikmali terminlar, ingliz tilida esa kompozitsiya va affiksatsiya asosidagi birliklar faol qo‘llanadi. Shu bilan birga, har ikki tilda semantik terminlashuv va o‘zlashma jarayonlari amaliy san’at terminologiyasining boyishida muhim manba hisoblanadi. Mazkur xususiyatlarni o‘rganish o‘zbek va ingliz tillaridagi amaliy san’at terminologiyasining tizimli tabiatini ochib berish, ularni ikki tilli lug‘atlarda to‘g‘ri aks ettirish hamda tarjima jarayonida milliy-madaniy mazmunni to‘laqonli ifodalash uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2018. – 369 p.
2. Cabré M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999. – 248 p.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Sager J.C. A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1990. – 252 p.
4. Saidova Z.I. Terminologiya va terminografiya asoslari. – Toshkent, 2019.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2020.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.